

Дервиш и смрт

Ја сам хтио да напишем роман о љубави, роман о трагедији човјека који је толико индоктриниран да догма којој служи постане суштина његова живота: промашио је љубав, промашиће и живот. Његова трагедија почиње оног тренутка кад изгуби вољену жену, кад се не бори за њу, кад је олако препусти другоме иако је она спремна на бјекство с њим. Оставља је, повријеђен ратом, повријеђен њеном невољном издајом, збуњен животом сувише грубим за његову наивну и неотпорну младост. Нурудин чини погрешан избор и полази кривим путем, тражећи сигурност у тврдом систему Догме, мислећи да ће се тако заклонити од сурових удараца живота. Али ударци живота никог не заобилазе. Њега ће снаћи с најнеочекиваније стране, гдје је најнезаштићенији и најосјетљивији, од система власти којему је његова Догма непоколебљиви бранилац: у оштар сукоб су дошла прихваћена вјеровања и људска осјећања. Тако се нашао у процјепу између Вјере, Власти и личног живота. Шта ће у тој дилеми превагнути, дервиш или брат? Братско осјећање је природно, и губитак брата је лична позлијеђеност. Вјера је Нурудину прибјежиште од живота, а хтио је да сачува обоје, и вјеру и лично осјећање. Али како су они у оштром сукобу, то му не успјева. Остајући у догми, он све више губи људског. И не окрећући се против Власти, он тражи појединачне кривце.

„Дервиш и смрт“ је књига о љубави и мржњи, догми и животу, личном и великом, издвојеном и општем.

Догма и живот су стално у сукобу. Кадинаца је живот, и њена љепота се намеће сама по себи. Нурудин се брани, отима, он се боји живота, заклања се од њега догмом. Али живот је јак и тешко га је одагнати, искушења су стална: увијек гори запретани пламен живота, и сваки разговор га може распламсати. И природа је изазов, и мирно цвијеће и водене капи под воденичним точковима, и онда немир повуче човјека да оде некуд у непознато, у жељено, а ни тренутак прије тога није мислио о своме немиру. Ђурђевска ноћ, кад бјесне несавладиве силе живота, пробудиће сву његову чулност, сву узнемиреност, сву страшну подсвјесност. И само је корак остао да се све напусти, и да се крене у незнано, јако и опасно: „провалила је сила што чека да се поруше темељи живота који смо градили“. А дошло је као побуна након муке и страха, због сумњи у догму. Али Нурудин надљудском снагом спасава Догму, јер му без ње живот не би имао смисла. Он покушава немогуће; да спасе и догму и живот; да сачува мисао о правди и моралу, уз сачуване темеље Реда. Покушава немогуће, јер истина је само у отпору и порицању, а никако у пристајању, у мирењу. Због нерјешивости те дилеме Нурудин бјежи од одлуке.

Љубав у роману је врло изражена: љубав Кадинице према Кадији, љубав оца према Хасану, љубав Хасана и Дубровкиње, Нурудинова љубав према дјевојци, а животна грешка је што лако испушта љубав, и не бори се за њу; а кад се

одлучи за мржњу и освету, одлучује се за власт као средство! То је његова коначна дехуманизација.

Намјеравајући да шире пишем о „Дервишу“, покушао сам да створим нацрт анализе структуре романа. Немајући времена да то учиним, доносим само схематски нацрт анализе:

- Инкантација – полагање рачуна самом себи – 1-5;
- О тајни писања, 7;
- Релативност људског мишљења, 5-6;
- 40 година, кризно доба, страх од старости што наилази, 6;
- Гола кожа и го човјек - искреност пред собом;
- Сукоб Догме и Живота, 19;
- Страх пред женом, страх пред животом;
- Потајно посматрање жене, инстинктивни интерес; 26;
- Опасност гледања.
- Лајтмотив свих успомена, кроз цио роман, дјевојка из младости.
- Хасан – то је живот;
- Морални обзир још постоје у Нурудину, 32-33;
- Искушења, 34;
- Провала живота – ђурђевска ноћ, 36-47;
- Непронађен а жељан, 40 (у ствари: пронађен у подсвијесној жељи);
- Молитва – Догма, бијег у нелично, 53;
- Сусрет с оцем – живот, 63; он се брани али му његов дотадашњи живот не изгледа више чврст ни узоран, 69, 73-74;
- Исхак – побуна; Нурудин хоће да је уништи у себи.
- Нурудин бјежи од дјела и одлуке: што год учини прекршиће неки свој дервишки принцип, 72;
- Нурудин и Мула-Јусуф: дервиши су неповјерљиви један према другоме, 73;
- У хану: прљање бјегунца – страх од живота, 77-79;
- Отац је дио живота, зато га отура од себе, тјелесни додир изазива сјећање на дјетињство; стид због природног осјећања, 79;
- Братовљева судбина је пореметила сва његова схватања, зато је збуњен;
- Брат је у основи свих догађаја романа, то је основни елемент композиције, 84 („Шта се то одједном деси...“);
- Жеља за скитњом, инстинктивни продор жеље за животом, 86;
- Муселим, бјежање од моралне обавезе, 90;
- Догма и Власт су супротност животу, 90-92;
- Дервишка научена послушност, кајање због побуне, 96;
- Круг механичких молитава – одбрана пред животом, 97;
- Мисао на дјетињство – бјежање од стварности, 98; чак и мисао о Исхаку покушава да смјести у дјетињство.
- Зашто би му један Исхак могао да објасни све? 99-100; Зато што је свјестан да је носилац побуне, којој он никад неће прићи.
- Дервишки ред је милио за њега, 100, води га својим строгим статутом. Не зна да мисли сам, изван устаљеног реда, јер би се нашао у стварном животу, 101;
- Све што се дешава, ружно је, 102, јер се не може уклопити у Нурудинову мисао.

- Полазећи на пут тражења правде за брат, зна да ће бити сам, зато тражи Хасаново пријатељство. Хасан је жељени дио Нурудина, 109;
- „Кукавичлук нас је опсјео, мислимо њиме“, 122, људи се увлаче у себе, не казују своју мисао, боје се;
- Примједба о времену у којем спорења нема, јер људи немају своје мисли, пристају на заједничку; мишљење је убијено;
- Жеља да се изгуби осјећајност, да човјек постане снага, жеља за влашћу, 110;
- Хасан брани човјека од власти, 110;
- Нурудин одбија разговор о брату, јер би то био разговор о његовој људскости, о моралним скрупулама, он то избјегава,
- Због идеологије не жели да сазна истину о Животу, чак одбија да чује Хасаново обавјештење, 115;
- Да је пристао на Хасанов разговор, не би се десила Нурудинова трагедија, али се он затворио у своју муку без излаза и ријешио на мржњу и освету, 117;
- Нурудин воли ред, без реда живот му је анархија; Хасану је свеједно, 129;
- Дервиш се плаши остављеност и усамљености, јер је без дервишког реда нико и ништа; напуштен је потпуно кад га оставе самог,
- Нурудин не пристаје на Хасанов приједлог да устану против Власти; он пристаје на пасивност, на судбину, 138;
- Слободан човјек мисли, дервиш вјерује: слијепа загњуреност у правило основа неслободе, 140, вјера важнија од човјека;
- Жеља за скитништвом – бјежање од људских обавеза, 141;
- Нервира га Хасанова спремност да брата спасава невиног, јер то и њега обавезује на акцију. Нурудин то сматра побуном, а он се побуне плаши, 143;
- Хасан је сав у животу, у љубави, у страсти, 147;
- Нурудинова жеља да одустане, 148, али и жеља да се не пасивизира; он жели и status quo и промјену, 150. У тој непрестаној и противурјечној борби има и јаких трагова људског, 158;
- Страх од издвојености, од искључености из дервишких редова, 159.
- Сигурност због дервишког позива, а то значи и пристајање на постојећи ред ствари, 166,
- Нурудин се патетично заклиње храбрећи се на акцију, јер се плаши Власти, 167;
- Кара-Заим, бивши јунак, слика је самог Нурудина, некадашњег јунака кога је Власт уплашила, зато га и доживљава тако снажно, 172-173;
- Та два бивша јунака сад траже заштиту један од другог, 175;
- Патолошки бијес Нурудина против Муфтије, оличења моћи, изврнути је вид страха од власти, 181;
- Муфтија, блазирана Власт, презасићена неограниченом моћи, нема никакве људске вриједности, тако да је претворен у сабласт: држи га метафизичка сила Власти; и њега и његову свиту срушила би група храбрих људи кад власт сама по себи не би имала неке наднаравне елементе;
- Акробатика празног говорења Нурудиновог, 183; то је крајње понижење Н. : он извлачи из себе забаву, атракцију, каламбур, а не правду, логику, људски разлог;

- Догађаји упућују Н. Људском циљу и путу, макар био и жртва, јер је неопходан као побуна, али му је коначна одлука погрешна, 193;
- Послије тога опет се враћа илузијама и варању самога себе; сабласно враћа вријеме, као да се није ништа догодило, тек ће све да буде: капија смрти, 203. Тако се само у машти, у илузорној жељи понаша као прави човјек;
- Нурудин близу побуне, 205, ужаснуто прогледавање;
- Људи чекају шта ће Н. Учинити последице смрти, увјерени да ће дочекати побуну или ма какву људску акцију, 206;
- Тада је Н. Заиста човјек. Присутне назива људима. Моли бога да се не отрује мржњом, осјећа шта му је највећа опасност, 208;
- Власт враћа ударац због побуне. Н. Је поносан пред Хасаном због свога држања, иначе би осјетио страх и кајање.
- Четири коњаника нападају Н. – Апокалипса – симбол ужаса, симбол и страдања људског, 217-218;
- Н. је затворен зато што пише жалбу суду: у систему страховладе човјек нема право ни да се брани, 221;
- Власт је наднесена над свиме што човјек чини. „Неухваћени људи спавају“ 223, ријетко ће ко остати неухваћен. Запрепаштеност над животом какав јест, 224; Н. није спреман да прихвати постојећи однос сурове казне и непостојеће кривице;
- Зашто људи не вриште кад их невинне воде према казни? Власт је свемоћна, и спаса нема. Нада у спас је илузорна, 225,
- Власт своди човјека на прабиће кому је непотребно све што је центенијама учио, 227;
- Н. се физичким болом брани од душевног, 228. али Н. непрестано оживљава не као жртва већ као шејх који страда случајно, забуном, одатле непрестана нада у ослобођење. И у сновима избјегава мјесто свог страдања и пораза, 231;
- У Н. се јавља мисао о одмазди; чак и у замишљеном разговору са Исхаком јавља се у њему скепса о праведном рјешењу спора, 242-245;
- Напокон се види да дервиш мисли једнако као и Власт, 244;
- Узбунити свијет у мраку подземља и тамнице, 245, организација Власти је све савршенија и све кобнија, свијет ће постати мрак и подземна тамница, људи кртица, дервиши чувари подземља, 245;
- Мула-Јусуф чезне за љубављу, али носи у себи мржњу због убијене мајке. Хасан му враћа вјеру у живот својим повјерењем, 267;
- Нурудин почиње да сумња у праве кривце, 270-271;
- Нурудин пожели да је Мула-Јусуф заљубљен у Кадиницу да тако понизи Кадију, да му се ситно освети, 278. Али то је дјечија фаза мржње. Одатле он брзо срља у зрелу, пуну одмазду, кад одлучи да се освети.
- Нурудин мучи Мула-Јусуфа, нудећи му тобоже љубав, а слути да је он издао Харуна, кује му психолошку замку, орати његове реакције, лови га. Сурово тражење истине, 280-281. изврће му душу наизврат, доводи га до лудила: дервиши су сурови.
- Нурудинова мржња се шири, 292, Нурудин не жели више да путује, не мисли више на скитњу не враћа вријеме у непостојеће: учврстила га је мржња, 296;
- Пријатељство хаџи Синанудина и Хасана смета Нурудину, 306, јер то осјећа као пријекор себи;

- Нурудин осјећа жељу за акцијом, за одмаздом, зато Алихоцино понашање тумачи као презир због своје пасивности, 305;
- Мржња је излаз из недоумице, 312-313;
- Абдулах-еф. Упозорава Нурудина да се чува мржње, 314;
- Људи иду за табутом из сажаљења и протеста, Нурудин мисли да је то из сагласности са његовом мржњом, 317;
- Чак и гроб копа до текије, да му чува мржњу, да се непрестано подсећа на непријатеље, 318;
- Чак се и заклиње на мржњу, 318;
- Жалост Нурудина враћа му поштовање касабе и Хасаново пријатељство, 320, зато што је био увјерен како је у несрећи остао племенит, 320,
- Нурудин је увијек Дервиш: он мисли да је и у мржњи извршилац више воље, 336; Жели да чин његове освете буде зелени барјак над градом (вјерски барјак) 336;
- Нурудин је интровертан; Хасанов отац му каже: „Кријеш се“, 338.
- Ово је и књига о љубави: Хасан и отац, Хасан и Дубровкиња, Хасан и х. Синанудин, Хасан и Нурудин, спахиница и мртви син, Кадиница и Кадидја, Нурудин и дјевојка у младости, Нурудинов отац и Харун.
- Хасан се не љути на разочарење, није огорчен, смије се све прима као жестоку шалу, 347. Утапа се у народну цјелину, воли је и грди, 348. Завичајна љубав, разумијевање свега свога, поштовање туђега, поређење, 348;
- Нурудин завиди Силахдару на моћи, биће у стању да задовољи своју мржњу, 358. Спреман је да упише душу ђаволу само да му да моћ, 359. Тада му пада на ум мисао да оптужи доброг Синанудина: његово морално разочарење брзо напредује; никад се није осјећао јачи него тада у злу, 366.
- Нурудин прекопава у мислима ранијег Нурудина, који је вјеровало у благост и праштање, 372. Он је сад рационалан, смишљен, опасан.
- Алијага хвали његово поштење, а он осјећа огорчење што су сви људи узбуђени због хапшења хаџи Синанудина, а због њега и његовог брата нико ништа није учинио, 373;
- Нурудин: „ја нисам њихов, ја сам свој“, 373; „ја сам на божијој страни“. Хоће да штити правду (а чини неправду!). „Не устајем против власти, већ против непријатеља *вјере*“, 374;
- Нурудину чак падне мисао о убиству кад његова сигурност дође у питање, 377.
- Нурудин рачуна на љубав и правду кад плете своју интригу, 390; рачуна и с праведношћу чаршинлија, хаџи Синанудин ће бити спасен, а кривци ће бити кажњени, 390. Али: „Морам да намирим своје рачуне!“ То је његов основни мотив, дервишки.
- Чаршинлије се буне због страдања хаџи Синанудинова, 396-397, Нурудин се инстинктивно идентификује са масом, 398. Али брзо долази себи и жели да их заустави, да их стави у службу, 399;
- Нурудин неће да падне кривица на њега због побуне и због Кадидјине смрти, налази алиби у издвајању, у бјекству из касабе, 401-402;
- На час се осјећа сам и тужан, 403, савјест му је немирна. А ипак жели да се десило оно што је припремао! 403-404. И опет преовладава вјечни догматик у њему: није на страни зла, 405;

- Остатак људскости увијек постоји у њему: послије свега што се десило, Нурудин је „празан и усамљен“ 408; жели да се измири са свијетом јер се осјећа као „пуста спиља“ 409. Зло га узнемирује, а жели га.
- Нурудин и Мула-Јусуф везани истим ланцем мржње и исте судбине, 410;
- Нурудин жели власт ради освете, постаје Кадија, осјећа сласт моћи: сигуран да се извршила божја воља, 412;
- Сјенка Нурудинова над долином града, 413; пријетња противницима.
- Хасан упозорава Нурудина да се чува Власти. Нурудин је увјерен да ће владати по закону, савјести и правди, 413;
- Градски прваци виде све пукотине у Нурудиновој савјести, и мисле да им он постане оруђе, 414;
- Покидане везе с људима, 415;
- Хасан се брине о другим људима, 417;
- За Хасана је љубав једина извјесност у неизвјесности живота, 420;
- Што живот постаје тежи, Нурудин све више мисли на љубав (Хасанова сестра), 421;
- Хасан и његов отац се материјално упропаштавају да би помогли погорјелцима, 422;
- Власт је тешка, Нурудин завиди Хасану.
- Пред опасношћу по себе, Нурудин издаје пријатеља, 436, а чувао га је за своју незадовољену и гладну љубав.
- Није свјестан да ће бити морално мртав ако пусти посљедњу котву пријатељства, 437. Пристаје због вјечног страха од Власти, 438;
- Нурудин је стао на исту раван с Мула-Јусуфом, сад су једнаки. „На граници сам да постанем сломљен човјек или звијер“, 439 (једино не помишља да остане човјек, макар и страдао), Мула-Јусуф каже Нурудину да му од окрутности и зла неће бити лакше, зна то по себи.
- Мула-Јусуф се надљудски спасава новопробуђеном љубављу.
- Људи поштују Нурудина због издаје, мислећи да је то добротинство. Он зна да је требало тако да учини, тада би био мученик али не би испао хуља. 446;
- Његова жеља за животом је огромна. Али његов живот и оно што је он учинио од њега, нема никаква смисла, 448;
- Сјећање на велику љубав, пред саму смрт, 453; због ње изгубљене постао је тврђи и неосјетљивији, 458. Деморалисан суровошћу, ранама, крвљу, несигурношћу овога свијета. Тражи сигурност у миру и тишини дервишке текије, заклоњен стабилношћу дервишког реда и његовим „вјечним“ одредбама идеологије. Није рачунао да га Живот увијек може изненадити, а несрећу је дочекао несрећан, незаштићен љубављу.
- Крај: за Нурудина је његова смрт крај свијета. Људски глас што се јавио у тами ноћи – то је закашњела њежност што се јавила у њему. „Јавила се закашњела њежност. Потапа га страх, јер је због таквог живота и смрт бесмислена као и живот“.
- Без љубави, свако је увијек на губитку.

РЕЧ ПИСЦА

ROMAN

Derviš je svaki čovjek koji vjeruje u određenu ideologiju, bez obzira koju i kakvu. To je i vjernik i komunista, svako ko se učvršćuje u opštoj dogmi...

... Uostalom, mene nije zanimao misaoni sistem, već slika ljudi u životu, njihova psihologija i njihove moralne dileme, a sve u uslovima koji su i opšti, svedremeni, i naši, današnji...

Ljudske osobine koje traju kroz stoljeća (ljubav, mržnja, strah, zavist...) čovjekove su imanentne osobine koje čine njegovu suštinu, bilo da su u sferi javne bilo privatne svojine. Svoje najintimnije i najsuštastvenije – i dobre i zle – čovjek najčešće krije, ali one snažno utiču na njegove postupke. Skrivajući svoje pravo lice, ljudi se ponekad služe maskom, koja postaje "spoljni izraz", podešen prema vladajućim normama društva i sredine. Socijalizacija privatne svijesti, koja ne bi oštetila individualnost, to je ideal evolucije savremenog čovjeka...

... Čovjek je za mene poprište borbe niskih instikata i želje da ostane čovjek. On je tragično biće koje dolazi na svijet bez želje i odlazi protiv svoje želje, živi u strahu od beskrajne vasiona i kratkog životnog poleta, omeđen dvjema nepoznatim tajnama na početku i na završetku života, opterećen savješću koja ga muči ne dozvoljavajući mu da se prepusti razornim i privlačnim snagama svojih strasti, svim nevoljama vučen naniže a nekom svijetom iskrom i vatrom vučen naviše bez velikog razloga da bude srećan, a često ozaren svojom mišlju ili tuđom ljubavlju, nizak i velik, sitan i uzvišen, proklet i veličanstven...

RELIGIJA

Lično ne osjećam nikakvu potrebu za religijom kao ličnim uvjerenjem ili oblikom komuniciranja, jer sam odavno ateista (...) Ne mogu da budem protiv religijskog ubjeđenja već i radi toga što je moja majka bila vrlo religiozna i sve do svoje smrti, prije nekoliko godina, klanjala pet vakata dnevno...

... Kuran cijenim kao jedan od stubova ljudske misli u razvoju i traženju, nikako kao apsolutnu istinu, jer je nema. Međutim, mnogi kritičari nisu vidjeli da ja ne citiram Kuran da bih afirmisao kuransku istinu, ili da unesem u našu literaturu istočnjačku filozofiju i slično, već da ukažem na naviku i potrebu nesigurnih ljudi da se uvijek oslanjaju na neki autoritet i da svoju mrtvu, šablonsku misao potkrepljuju jačom, kanoniziranom, sterilizirajući svoj i tuđi duh...

... Nisam posebno izučavao islamsku filozofiju, osim koliko je potrebno da se čovjek informiše. Ali ako u mom djelu ima filozofije, ona je sva iz ovog tla, iz mog muslimanskog korijena, iz naše tradicije, iz našeg duha...

Koliko ja znam, u mome romanu, prvi put je u evropskoj literaturi široko citiran Kuran, dok je to sa Biblijom učinjeno bezbroj puta...

Meša SELIMOVIĆ, Pisci, mišljenja i razgovori, BIGZ, Beograd, 1983.